

ПОЛАЦКАЯ ЗЯМЛЯ І ЛІТВА Ў КАНЦЫ XII – ПАЧАТКУ XIII СТАГОДДЗЯЎ: ПОГЛЯД НА АСПЕКТЫ ВАЕННЫХ УЗАЕМАДАЧЫНЕННЯЎ

СЯРГЕЙ ЕМЯЛЬЯНАЎ

Анотацыя: Артыкул прысвечаны праблематыцы полацка-літоўскіх ваенных узаемадачынненняў у канцы XII – пачатку XIII стагоддзяў. Літоўскія плямёны расцэньваюцца як небяспечны сусед, але і карысны саюзнік для Полацкай зямлі. Акрамя правядзення сумесных паходаў і папаўнення літоўскімі дружынамі полацкіх войскаў, пастаянны прыток літоўскіх наёмнікаў спрыяў кансервацыі рысаў грамадскага ладу часоў эпохі вікінгаў і можа патлумачыць доўгае захаванне дэмакратычнай традыцыі ў Полацкай зямлі.

Ключавыя словы: Полацкая зямля, літоўскія плямёны, ваенныя ўзаемадачынненні, мілітарная гісторыя.

POLACK LAND AND LITHUANIA AT THE END OF THE 12TH – BEGINNING OF THE 13TH CENTURIES: A LOOK AT THE ASPECT OF MILITARY RELATIONS

Abstract: The article is devoted to the Polack-Lithuanian military relations at the end of the 12th – beginning of the 13th centuries. The Lithuanian tribes are regarded as dangerous neighbors, but also as a useful ally of the Polack Land. Joint military campaigns, recruitment of Lithuanian squad to the Polack troops and a constant flow of Lithuanian mercenaries created conditions for conservation of the Viking age social system. Also, it explains the preservation of democratic tradition in Polack for a long time.

Keywords: Polack Land, Lithuanian Tribes, Military Relations, Military History.

Праблемы полацка-літоўскіх узаемадачыненняў у перыяд XII–XIII стагоддзяў з’яўляюцца надзвычай дыскусійнымі. У гістарыяграфіі прысутнічае традыцыя разглядаць час, калі ўзрастае ваенная актыўнасць Літвы, праз прызму літоўскіх набегаў на Русь. У той жа час звесткі аб войнах “літвы” з Полацкай зямлёй саступаюць па колькасці ўзгадак, у параўнанні з астатнімі рускімі землямі. Такім чынам, у навуцы склалася дзве асноўныя гіпатэтычныя тэзы аб літоўскай экспансіі ў Падзвінні:

- паколькі літва нападала на Смаленшчыну, Пскоўшчыну і Наўгародчыну, то набегі ніяк не маглі абмінуць Полаччыну;
- адсутнасць звестак аб баявых дзеяннях на Полаччыне кажа аб катастрафічным стане яе абарончых магчымасцяў у выніку ранейшых войнаў з Літвой.

У той жа час агульная карціна, якая вынікае з розных крыніцаў, дазваляе прапанаваць іншае тлумачэнне. Пашырэнне на захад улады Полацкіх князёў у XI стагоддзі ўключыла некаторыя балцкія плямёны ў арэал полацкага ўплыву. Літва XII – пачатку XIII стагоддзяў знаходзілася на стадыі фармавання патэстарнай сістэмы, якая суправаджаецца падвышанай мілітарнай актыўнасцю. Гэта рабіла літоўскія плямёны небяспечным, але і карысным суседам для Полацкай зямлі.

У XII – пачатку XIII стагоддзяў і ў рускіх, і ў заходніх крыніцах маюцца ўзгадкі аб уваходжанні літоўскіх дружынаў у склад войскаў полацкіх князёў або аб сумесных дзеяннях літвы і палачанаў.

Па-першае, “літва” ўліваецца ў міжсобныя баявыя дзеянні полацкіх князёў. Так, у 1162 годзе, падчас аблогі Гарадца, у пераможную начную вылазку супраць палачанаў разам з Валадаром Глебавічам выходзяць менавіта літоўцы (Ипатьевская летопись, 2001: 355). “Літва” ўдзельнічае і ў вялікім паходзе на Друцк, здзейсненым у 1180 годзе (Ипатьевская летопись, 2001: 419), які, відаць, паклаў канец саюзніцкай залежнасці Полацкай зямлі ад Смаленскай, што ўтварылася на мяжы 1160–1170-х.

Па-другое, мае месца выкарыстанне літоўскіх дружынаў у вонкавапалітычных інтарэсах полацкіх князёў. Цікавымі выглядаюць абставіны баявых дзеянняў пад Вялікімі Лукамі ў 1198 годзе. У паведамленні аб смерці Ізяслава Яраславіча сказана, што той “*бъше посаженъ на Лукахъ княжити и бѣ отъ Литвы оплечье Новугороду*” (Новгородская первая летопись, 2001: 237). Гэта ўказвае на наяўнасць досыць пастаяннай літоўскай пагрозы Наўгародскай зямлі. Аднак у гэтым жа годзе “*придоша полочане съ Литвою на Луки и пожьгоша хоромы, а лучане устрегошася и избыша в городъ*” (Новгородская первая летопись, 2001: 238). Такім чынам, праваднікамі паходу небяспечнай для наўгародчыны “літвы” выступаюць палачане.

Апісанні сумесных баявых дзеянняў “літвы” і палачанаў сустракаюцца і ў Генрыху Латвійскага (Henricus de Lettis, Heinrich von Lettland). Так, саюзнікам літоўцаў выступае Усевалад з Герцыке, які быў жанаты з дачкой аднаго з літоўскіх князёў. Паводле Генрыху, ён “*eis omni familiaritate coniunctus, dux exercitus eorum frequenter existebat et transitum Dune eis et victualia ministrabat, tam euntibus in Ruciam, quam Lyvoniam et Estoniam*” (“...з імі ўсімі сяброўствам злучаны, ачольваў войскі іхнія часта, і перанпраўляў праз Дзвіну іх, і харчаваннем забяспечваў, калі ішлі яны на Русь, Лівонію ці Эстонію”)¹ (Генрих Латвійскі, 1938: 313). Нават пасля паразы, панесенай ад лівонскіх рыцараў, і фармальнага атрымання сваіх уладанняў у лен ад рыжскага біскупа, гэты князь працягваў дапамагаць літоўцам “*consilium et auxilium*” (“і радаў і чынам збройным”) (Генрих Латвійскі, 1938: 353). Варта адзначыць, што ў шэрагу абвінавачванняў, звернутых з боку лівонскіх рыцараў у бок Усевалада, сустракаецца і сумесная з літоўцамі агрэсія супраць “*Ruthenorum tuorum christianorum*” (“тваіх рускіх хрысціянаў”) (Генрих Латвійскі, 1938: 315). Генрых Латвійскі ацэньвае Русь-“Русію” (*Ruscia*) як адзіную прастору, надаючы мала ўвагі рэальным палітычным канфліктам унутры гэтага рэгіёну. З карціны, што вымалёўваецца па рускіх крыніцах, магчыма меркаваць, што аб’ектам сумесных нападаў літоўцаў і Усевалада былі, зразумела, не полацкія ўладанні, а іншыя, хутчэй за ўсё, – наўгародскія і пскоўскія, землі, адносіны з якімі ў Полацка былі традыцыйна канфліктнымі.

Аб тым, што дзеянні ўладара Герцыке не былі яго прыватнай практыкай сведчыць эпізод з няўдалым паходам на Рыгу, арганізацыяй якога займаўся полацкі “кароль” Вальдэмар (Валадар або Уладзімір).² Паводле Генрыху, Вальдэмар “*mittensque in Rustiam et Letoniam, convocavit exercitum magnum Ruthenorum atque Letonum*” (“наслаў у Русію і Літву, склікаў войска вялікае з русінаў і літоўцаў”) (Генрих Латвійскі, 1938: 369).

Усё гэта дазваляе меркаваць аб магчымасці скіравання Полацкам літоўскіх дружынаў на сваіх палітычных ці эканамічных праціўнікаў. Аб тым, што літоўцы бралі ўдзел у аперацыях рускіх князёў, напрыклад, дамова 1215 года з Галіцка-Валынскай зямлёй, дзе, з аднаго боку, літвой быў аб’яцаны мір галіцкім князям, а з іншага – абгаворваўся абавязак вайны з “ляхамі” (Ипатьевская летопись, 2001: 491–492). Так, у 1235 годзе літоўцы, у тым ліку дружына Міндоўга, удзельнічаюць у

¹ Тут і далей – пераклад аўтара.

² Генрых Латвійскі называе яго “*Woldemaro de Ploceke*” (Вальдэмар Полацкі), што традыцыйна інтэрпрэтуецца як “Уладзімір”. Аднак пачынаючы ад Міколы Ермаловіча (2001: 242–243), у беларускай гістарыяграфіі прысутнічае іншае прачытанне – “Валадар”. Гэтае імя было папулярнае сярод полацкіх князёў, у адрозненне ад імя “Уладзімір”, звязанага з Уладзімірам Святым, забойцам Рагвалода.

паходзе на Конрада Мазавецкага разам з войскам наваградскага князя Ізяслава, а сам паход ініцыюецца па загадзе галіцкага ўладара Данілы Раманавіча (Ипатьевская летопись, 2001: 517).

Выкарыстанне літоўскай збройнай сілы ў сваіх інтарэсах, у тым ліку магчымасць наймання літоўскіх дружынаў полацкімі князямі, можа быць разгледжана ў больш шырокім сацыяльна-палітычным кантэксце. З завяршэннем у XI стагоддзі “эпохі вікінгаў” і, адпаведна, спыненнем плыні скандынаўскіх наймітаў князі Паўднёвай Русі паступова пераходзяць да напаўнення земляў сталым мясцовым дружынным элементам (Ипатьевская летопись, 2001: 83), які ўтрымліваюцца за кошт грамадаў і змяняў раскладку сілаў між вольнымі людзьмі і князем на карысць апошняга. Паўночная Русь, дзе заставалася магчымасць выкарыстоўваць часовыя найманья дружыны, закансервавала, такім чынам, сацыяльную сістэму ранейшага перыяду, дзе пастаяннае княжацкае войска мела невялікі памер, а агульная мілітарная моц зямлі залежала ад вольнага насельніцтва, якое выстаўляла апалчэнне і вызначала аб’ёмы ўтрымання для наймітаў, рэгулюючы такім чынам іх колькасць. Усё гэта можа дадаткова вытлумачыць сталае існаванне дэмакратычнай традыцыі ў паўночнарускіх землях, у прыватнасці – у Полацкай.

Бібліяграфія

1. Генрих Латвийский (1938). *Хроника Ливонии*. Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
2. Ермаловіч, Мікола (2001). *Старажытная Беларусь: Полацкі і новагародскі перыяды*. Мінск: Мастацкая літаратура.
3. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Русские летописи. Т. 10. (2001). Рязань: Александрия, Узоречье.
4. Ипатьевская летопись. Русские летописи. Т. 11. (2001). Рязань: Александрия.